

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ – СОҶА ВА ТАРМОҚЛАРДА ИҚТИСОДИЙ САМАРАГА ЭРИШИШНИНГ ИННОВАЦИОН УСУЛИ

Рахмонов Лочин Тўхтамишович,
ТДИУ таянч докторанти
E-mail: lochinbek.r@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада уй хўжалиқларининг рақамли иқтисодиёт янгиликларидан хабардорлик даражаси, интернет тармоғидан фойдаланиш имконияти ривожланган мамлакатлар ҳамда Қозоғистон мисолида ўрганилган. Соҳа ва тармоқларнинг самарадорлигини оширишда уй хўжалиқларининг рақамли иқтисодиёт янгиликларидан хабардорлик эканлиги муҳим аҳамият касб этиши очиб берилган ва изоҳланган.

Аннотация: В статье, на примере развитых стран и Казахстана изучены степень осведомлённости о достижениях цифровой экономики и возможности домохозяйств по использованию сети интернет. Раскрыто и объяснено значение важности информированности домохозяйств о достижениях цифровой экономики в повышении эффективности различных сфер и отраслей.

Abstract: The article investigates degrees of households' awareness about the innovations in digital economy and their capabilities to use internet networks. It shows and explains the importance of households' awareness on the achievements of the digital economy in enhancing efficiencies of various industries and branches of the economy.

Калит сўзлар: уй хўжалиқлари, рақамли иқтисодиёт, инновациялар, соҳа ва тармоқлар, сунъий интеллект.

Кириш

Тапскот 1994 йилда нашр этилган «Digital Economy» модели бизни ва бизнинг ҳаётимизни кескин ўзгартириб юборди. Рақамли инновацияларни, жумладан, булут, мобил алоқа ва сунъий интеллектни янада ривожлантиришнинг туб моҳиятда аҳолининг фаровонлигини ошириш ётади. [15].

Глобаллашув жараёнида мамлакатлар рақобатбардошлигини белгилашда иқтисодиётда рақамли иқтисодиётнинг ўрни муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодиётнинг қайси бир тармоқ ёки соҳасига назар ташламайлик, барчасида рақамли технологияларнинг ўрнини кўрамиз. Мамлакат банк тизимидаги хизматлардан тортиб, давлат хизматлари даражасида ҳам инновацион рақамли технологияларнинг улушини кўришимиз мумкин.

Аммо дунё мамлакатларининг барчасида ҳам рақамли технологияларнинг ривожланиши учун яратилган шароитлар бир хил эмас. Жумладан, ривожланаётган ҳамда ўтиш иқтисодиётидаги мамлакатларда интернетга уланиш сифатининг юқори эмаслиги ҳамда интернет нархларининг баландлиги рақамли иқтисодиётнинг ривожланишига тўсқинлик қилаётган асосий муаммолардан бири ҳисобланади. Шунингдек, аҳолининг рақамли технологиялардан фойдаланишга тайёр эмаслиги, билим даражасининг юқори эмаслиги, алоҳида эътибор талаб қиладиган муаммолардан асосийси ҳисобланади.

Қуйида биз ривожланган ҳамда ривожланаётган мамлакатларда рақамли иқтисодиётнинг ривожланишига тўсқинлик қилаётган муаммоларни ўргандик ва таҳлил қилдик.

Мавзу оид адабиётлар таҳлили

Рақамли иқтисодиётнинг қўлланилиш йўналишлари, турлари ҳамда мамлакатларда ривожланиш даражасини таҳлил қилишдан олдин рақамли иқтисодиёт тушунчасининг мазмун-моҳиятини кўриб чиқиш лозим.

Энг кенг маънода «рақамлаштириш» жараёни одатда рақамли технологияларни кенг қўллаш ва ассимиляция қилиш ташаббуси билан бошланган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришни англатади. Ахборотни яратиш, қайта ишлаш, алмашиш ва узатиш технологиялари киради.

Рақамли иқтисодиёт тушунчасига бир қатор таърифлар берилган. Жумладан, иқтисодиёт фанлари доктори, Россия Фанлар академиясининг мухбир аъзоси В.Иванов «Рақамли иқтисод – ҳақиқатимизни тўлдирадиган виртуал муҳит» – деб таъриф берган [4].

Томск давлат университетининг профессори, Р.Мешчеряковнинг фикрича «рақамли иқтисод» атамасига иккита ёндашиш мавжуд деб ҳисоблайди. Рақамли технологиялар асосида иқтисодиётнинг ва электрон товар ва хизматлар эксклюзив домен тавсифловчи рақамли иқтисодиёт: биринчи ёндашув «классик» деб номланиб, классик мисоллар – телетиббиёт, масофавий таълим, дори-дармонларни сотиш (фильмлар, телевизорлар, китоблар ва бошқалар) [3].

Иккинчи ёндашув: «рақамли иқтисодиёт» илғор рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда иқтисодий ишлаб чиқаришдир. М.Л. Калужский рақамли иқтисодиёт – иқтисодий интернет фаолияти, шунингдек, шакллари, усуллари, воситалари ва уни амалга ошириш алоқа муҳитидир деб таърифлаган. Манбаларда келтирилишича «Рақамли иқтисодиёт» иқтисодиётнинг бундай тури маълум даражада амалда ишлайдиган турдаги модель ҳисобланади [5].

Рақамли иқтисод – бу ишлаб чиқариш комплекси, инсон учун ҳаёт ва қулайликни таъминлайдиган маҳсулот ва хизматларни яратадиган ишлаб чиқариш тизими бўлиб, у ерда маълум бир кибер-жисмоний (киберфизическая) тизим пайдо бўлади. Фикримизча, рақамли иқтисодиёт бу ишлаб чиқариш комплекси инсонлар учун қулайликларни таъминлайдиган маҳсулот ва хизматларни яратадиган виртуал муҳит бўлиб, рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда иқтисодий ишлаб чиқариш тизимидир. Шунингдек, рақамли иқтисод расмийлаштирилиши мумкин бўлган барча нарсани қамраб олиши мумкин, яъни мантиқий схемаларда намоён бўлади. Ҳаётнинг ўзи эса бу «нарсаларни» ишлаб чиқариш, тарқатиш, алмаштириш ва истеъмол қилиш тизимига айлантиришга имконият яратади. Ҳақиқатдан ҳам инсоннинг руҳий ҳақиқатида жойлашган дунёнинг виртуал қисмидан олдин ишлаб чиқариш кучи бўлмаган, янги ғоялар ва маҳсулотлар яратилган муҳит эмас эди.

Тадқиқот методологияси

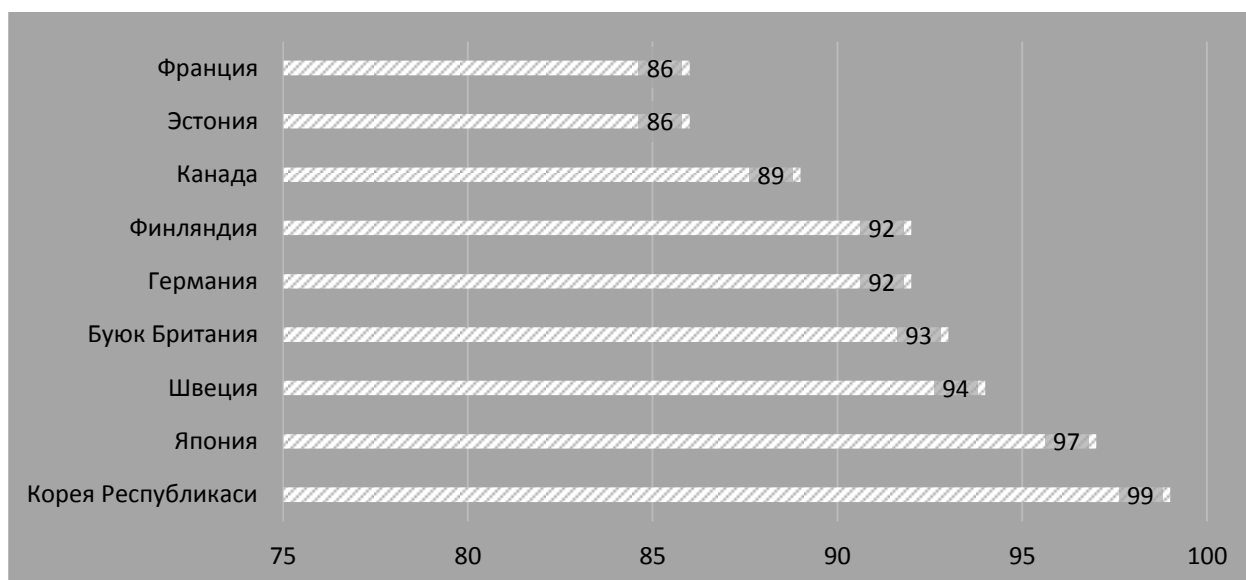
Илмий мақолани тайёрлаш жараёнида дедукция, индукция, анализ ҳамда қиёсий таҳлил усулларидан фойдаланилди. Жумладан, интернетдан ҳамда компьютердан фойдаланиш даражаси ривожланган ҳамда ривожланаётган мамлакатлар мисолида қиёсий таҳлил қилинди. Тизимли таҳлил асосида статистик гуруҳлаш ҳамда эксперт баҳолаш усуллари ҳам унумли фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Юқорида кўрганимиздек, рақамли иқтисодиётнинг ривожланиш самарадорлиги асносида интернетнинг ишлаш сифати ва нархи ётади. Шу сабабли ҳам, спутникдан фойдаланиш имконияти мавжуд бўлган ривожланган мамлакатларда интернет сифати ва нархи муқобил бўлиб ҳисобланади.

Колин Кларк ва бошқалар томонидан қурилган миллий ҳисоблар тизими XX асрнинг иккинчи ярмининг фаровонлигига оид ҳужжатларга катта ҳисса қўшди ва ёрдам берди. XXI асрда ахборотнинг қадр-қимматини ҳисобга олиш ҳал қилувчи масала ҳисобланади. Ахборотни табиий равишда ишлаб чиқариш жамоат манфаатларига қарамай, қиммат туради. Бундан ташқари, XX аср бошланғич иқтисодиёти, масалан, бошланғич, иккинчи даражали ва учинчи тармоқлар ўртасида, уй хўжаликлари ва бозор иқтисодиёти ўртасидаги фарқлар тобора аҳамиятсиздир. Ушбу ўзгаришлар янги сиёсий муаммоларни келтириб чиқаради [14].

Рақамли иқтисодиётнинг ривожланишидаги иккинчи муҳим омил реал иқтисодиёт сектори билан биргаликда уй хўжалиklarининг ҳам интернет тармоғига улунганлиги ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

1-расм. Ривожланган мамлакатларда уй хўжалиklarининг интернетдан фойдаланиш даражаси: 2016 йил

Манба: Цифровая экономика. Краткий статистический сборник. Москва 2018.

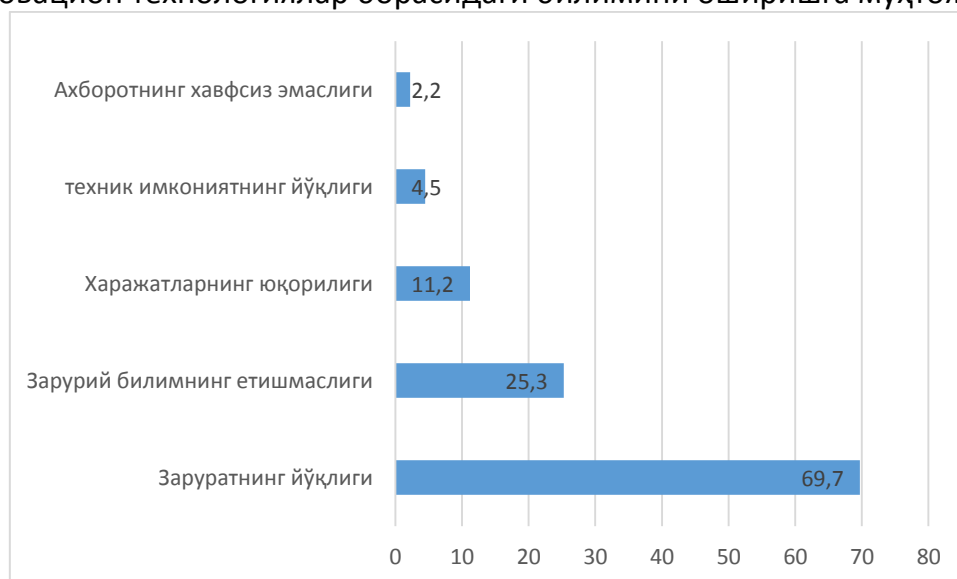
Жумладан, Корея Республикасида уй хўжалиklarининг интернетдан фойдаланиш даражаси 2016 йилда 99 фоизни, Японияда 97, Францияда эса 86 фоизни ташкил этишини кўрамиз. Ривожланаётган мамлакатларда бу кўрсаткич ўртача 55-60 фоизни ташкил этади. Уй хўжалиklarининг интернет тармоғига улунганлик даражаси мамлакатда рақамли иқтисодиётнинг ривожланганидан далолат беради.

**Аҳолининг рақамли янгиликлардан хабардор эканлиги: 2016 йил
(16-74 ёшдаги аҳоли ўртасида, фоизда)**

Мамлакат	Компьютер ҳамда периферей алоқа воситаси ўртасида маълумотнинг узатилиши	Электрон жадваллар билан ишлаш
Буюк Британия	55	43
Германия	62	38
Италия	43	31
Финляндия	67	52
Франция	59	40
Чехия	55	39
Швеция	63	47
Эстония	53	44

Манба: Цифровая экономика. Краткий статистический сборник. Москва 2018.

Шунингдек, компьютер ҳамда периферей алоқа воситаси ўртасида маълумотнинг узатилиши ҳамда электрон базаларда мустақил ишлаш имкониятини ҳам беради. Жумладан, электрон жадваллар билан ишлаш кўникмасига Буюк Британияда 43 фоиз, Финляндияда эса 52 фоиз фойдаланувчиларга эга. Ривожланаётган мамлакатларда бу кўрсаткич 20-25 фоизни, ўтиш иқтисодиётидаги мамлакатларда ўртача 10-12 фоизни ташкил этади. Албатта, бундай мамлакатларда аҳоли инновацион технологиялар борасидаги билимини оширишга муҳтож.

2-расм. Аҳоли ўртасида интернетдан фойдаланмаслик сабаблари

Манба: Цифровая экономика. Краткий статистический сборник. Москва 2018 йил маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Ривожланаётган мамлакатлардан бири бўлган Қозоғистонда АКТ ҳамда рақамли иқтисодиётнинг ривожланиш даражасига назар ташласак. Қозоғистонда «Электрон ҳужжат ва рақамли имзо тўғрисида», «Ахборотлаштириш тўғрисида», «Ахборот ва ахборот ҳимояси тўғрисида» ги қонунлар ва ахборотнинг тенгсизлигини камайтириш бўйича давлат дастурлари сингари кўпгина қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар; саноатни инновацион ривожлантириш; ахборот-коммуникация технологиялари жорий этилди [5, 6, 7, 8].

«Глобал ахборот технологиялари бўйича 2010-2011 йилдаги ҳисобот» халқаро жамоатчиликнинг миллий рақобатбардошлиги учун АКТнинг аҳамияти ва бу соҳадаги тараққиёт стратегияси миллий тараққиётни мониторинг қилиш воситаси бўлиб хизмат қилди. Қозоғистон Озарбайжонни Ҳамдўстликнинг энг яхши ижрочиси деб топди.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) мамлакатлари орасида Қозоғистон ҳозирги пайтда рейтингнинг юқори қисмида ягона МДҲ вакили ҳисобланади ва у 70 ўринни эгаллаб турибди. Қозоғистон ҳукумати Интернетдаги мавжудлиги (24-чи) ва унинг фуқаролари билан ҳамкорлик даражаси (18-чи) сифати диққатга сазовордир[9].

Хулоса ва таклифлар

Жаҳон хўжалигида инновацион иқтисодиётнинг асосий омили бўлган рақамли иқтисодиётни ривожлантириш учун қуйидагиларга эътибор беришни талаб этади:

– Ривожланаётган мамлакатларда интернет тезлигини ошириш ҳамда нарҳини оптималлаштириш;

– аҳолининг компьютер ҳамда компьютер дастурлари билан ишлаш билим ва кўникмасини ошириш. Жумладан, текин компьютер курсларини ташкил этиш;

– электрон савдо майдончалари фаолиятини ривожлантириш, электрон ҳужжат алмашиш тизимини такомиллаштириш;

– ривожланган мамлакатларда эса аҳолига инновацион рақамли технологиялар: крепто вальюталар, давлат хизматларининг инновацион турлари (е-ҳукумат) ҳақида кўпроқ ва кенгроқ маълумот бериш;

Юқоридагиларни амалга ошириш жаҳон хўжалигида рақамли иқтисодиётнинг ўрнини оширишга, ахборот алмашинув тизимини тезлаштиришда муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, уй хўжалиklarининг интернет тармоқларидан кенг фойдаланиши тармоқ ва соҳаларнинг самарадорлиги ошишида ҳамда вақт сарфининг қисқариб, иқтисодиётда инновацион технологияларнинг улушиши ошишида муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Dean, D. And Zwillenberg, P., (2012). The Internet Economy in the G-20.bcg.perspectives.

2. The New Digital Economy. How it will transform business. Oxford economics.(pp.1-7).

3. Криптографические протоколы в системах с ограниченными ресурсами / Р.В. Мещеряков [и др.] // Вычислительные технологии. 2007. 12.1. С. 51-6.

4. Цифровая экономика: мифы, реальность, перспектива В.В. Иванов, Г.Г. Малинецкий. Российская академия наук, Москва, 2017.

5. Калужский М.Л. Маркетинговые сети в электронной коммерции: институциональный подход / М.Л. Калужский. – М.; Берлин: Директ-Медиа, 2014. – 402 с.

6. Сидорова О.В.(2011).Определение степени готовности страны к электронной экономике. Journal “ Креативная экономика” 89-93.

7. Программа снижения информационного неравенства в Республике Казахстан на 2007-2009 годы. Алматы: Гылым.(pp.34-36).

8. Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010 – 2014 годы. утвержденная Указом Президента Республики Казахстан. Алматы: Гылым.(pp.5-10).
9. Программа по развитию информационных и коммуникационных технологий в Республике Казахстан на 2010 - 2014 годы. Алматы: Гылым.(pp. 3-7).
10. Отчет НИР (2012): Разработка рекомендаций по оказанию комплексных электронных коммерческих услуг населению на основе развития ИКТ .(pp.14-18).
11. Закон Республики Казахстан «Об электронном документе и электронной цифровой подписи». Алматы: Гылым.(pp.11-23)
12. Soumitra Dutta, Irene Mia. (2011). The Global Information Technology Report 2010–2011. (pp. 331-391). Geneva: World Economic Forum.
13. Цифровая экономика. Краткий статистический сборник. Москва 2018.
14. John Quiggin. National accounting and the digital economy. Economic Analysis and Policy. Volume 44, Issue 2, July 2014, Pages 136-142
15. Chihiro Watanabeab, KashifNaveeda Yuji Touc , Pekka Neittaanmäkia . Measuring GDP in the digital economy: Increasing dependence on uncaptured GDP. Technological Forecasting and Social Change, Volume 137, December 2018, Pages 226-240.
16. Алексеев И.В. Цифровая экономика: особенности и тенденции развития электронного взаимодействия // Актуальные направления научных исследований: от теории к практике : материалы X Междунар. науч.–практ. конф. (Чебоксары, 18 дек. 2016 г.). В 2 т. Т. 2 / редкол.: О.Н. Широков [и др.] – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. – С. 42-45. – ISSN 2412-0510.